

Jaargang 60, no. 3 - maart 1983
Heemschut verschijnt 10x per jaar

Tijdschrift van de Bond Heemschut
opgericht in 1911

Beschermvrouwe:
H.M. Koningin Beatrix

Uit de inhoud:

- Pleidooi voor behoud 19de-eeuwse uitmonstering St. Servaas
- Apeldoorn, de gemeentelijke monumentenverordening in de praktijk
- Portret van een gedrevene
- Spaar het IJ-meer

Foto omslag:

De St. Servaas in het hart van Maastricht.

Deze luchtfoto is in dezelfde richting genomen als de plattegrond van het St. Servaas-complex onderaan deze pagina.

Foto: Gemeentelijke Archief dienst, Maastricht.

Redactie:

Drs. J. H. Bierenbroodspot-Rudolph
J. Roelfs Sr.

Redactiesecretaris:

Mevr. P. A. Hengeveld-Brand

Medewerkenden:

J. Th. Balk, Amsterdam
Drs. P. Karstkarel, Leeuwarden
D. van der Meulen, Assen
R. Lureman, Doetinchem
Drs. W. J. Pantus, Nijmegen
J. E. van der Wielen, 's-Gravenhage

Correspondentie voor de redactie aan:

Secretariaat Bond Heemschut,
Nieuwezijds Kolk 28,
1012 PV Amsterdam
tel. 020 - 22 52 92
of 020 - 23 09 94 (ledenadministratie)
postgiro 124326

Correspondentie voor advertenties:

Bosch & Keuning nv
Postbus 1, 3740 AA Baarn
tel. 02154 - 1 82 41
gironummer 4988

Vormgeving & Druk

Bosch & Keuning nv, Baarn

Kanttekeningen bij de restauratie van de Sint Servaas*

Volgend jaar, op 13 mei, zal de 1600-ste sterfdag worden herdacht van Sint Servaas, patroon van de belangrijkste Maastrichtse kerk, tevens één van de oudste en imposantste monumenten van ons land.

De restauratie van het Sint Servaascomplex – waarmee in 1981 werd aangevangen en waarvoor men 8 jaar denkt nodig te hebben – zal zich dan in een stadium moeten bevinden waarbij de kerk redelijk toegankelijk en te gebruiken is.

Momenteel wordt de voormalige schatkamer tot dagkapel (kerkruimte voor dagelijks gebruik) en sacristie verbouwd, onderling gescheiden door een nieuw aangebrachte tussenvand. Maar daarover straks meer.

Deze inleiding is – evenals het hierna volgende artikel van Bernadette van Hellenberg Hubar – vooral bedoeld als pleidooi voor een zuivere afweging van de in het geding zijnde waarden en belangen bij deze restauratie door alle betrokkenen.

Zo'n belangrijke en omvangrijke operatie als deze restauratie omvat niet alleen het noodzakelijke bouwtechnische herstel en het oplossen van de – architectonische – problemen die voortvloeien uit het gebruik, maar dient tevens gericht te zijn op het behoud van de verschillende monumentwaarden. Bij een verantwoorde restauratieaanpak dient naar een zo optimaal mogelijke combinatie te

worden gestreefd van de morele plicht die monumentwaarden te behouden en de noodzaak deze opnieuw bruikbaar te maken.

Een essentiële waarde van de Sint Servaas – hoewel deze zich voordoeft als één der oudste kerken van Nederland – is het samenhangende beeld dat deze oproept van de katholieke geestesgesteldheid aan het eind van de vorige eeuw.

De ingrijpende restauratie die, onder leiding van de beroemde dr. P. J. H. Cuypers, tussen 1860 en 1907 plaats vond, is niet samengegaan met het zo maar aanbrengen van neogotische elementen zoals velen menen, maar was gebaseerd op een duidelijke conceptie: Cuypers liet datgene van de Middeleeuwen herleven dat hij en zijn tijdgenoten wilden en konden verwerken en opnieuw beleven, zodat de neogotische uitmonstering van de Sint Servaas zeker geen schijnkunst genoemd mag worden.

Het uitgangspunt van het Ministerie van C.R.M., toen dit in 1979 geen goedkeuring hechtte aan het gehele restauratieplan van de Stichting die zich belast heeft met de restauratie, was dan ook dat het overwegend 19de eeuwse karakter van de kerk *in zijn totaliteit* behouden moest worden. Dat restauratieplan hield nl. nogal wat forse ingrepen in ten aanzien van de 19de-eeuwse aspecten.

In het jaarverslag over 1979 van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg wordt juist de gang van zaken rond de Sint Servaas als een goed voorbeeld genoemd van de noodzakelijke kunsthistorische begeleiding, omdat tijdig een goed onderzoek had plaats gevonden.

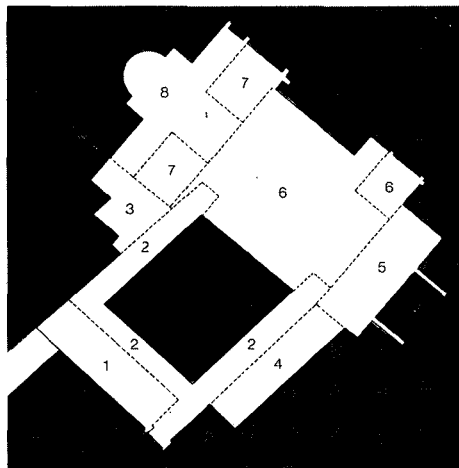
In dit verband wordt opgemerkt dat het de taak van de Rijksoverheid is over verliezen te waken die kunnen optreden als restauratieplannen gericht zijn op het verwijderen van in de 19de eeuw ontstane toevoegingen en veranderingen. Er is immers al een groot aantal middeleeuwse kerken door ingrijpende restauraties van zijn veelkleurige 19de-eeuwse beschildering ontdaan, reden waarom de Sint Servaas nog 'uniek' is geworden.

FASE EEN:

1. Entree met kelder onder St. Maternushof
2. Pandhof met gangen
3. Schatkamer
4. Dagkapel met sacristie

FASE TWEE:

5. Westbouw
6. Schip met Bergportaal
7. Transepten
8. Koor met oostpartij

*) In het juli/aug. nr. van Heemschut in 1979, p. 152-158 verscheen een artikel van Prof. Dr. J. J. M. Timmers, waarin een schets van de geschiedenis van de Sint Servaas wordt gegeven. Ook verschillende aspecten van het restauratieplan-1979 en het in dat jaar opgestelde rapport waaraan de decoratie-restaurateur W. Haakma Wagenaar meewerkte en waarin richtlijnen staan voor herstel van de Cuypersschilderingen krijgen daarin de aandacht.

Het Rijk gaf wel goedkeuring aan de eerste restauratiefase (zie voorgaande illustratie), ook omdat daarbij geen problemen werden verwacht over het al of niet handhaven van 19de-eeuwse aspecten. Bij de inrichting van de voormalige schatkamer tot dagkapel bleek echter dat zich onder de witte muren en plafonds ook Cuypersschilderingen bevonden, maar dit heeft jammer genoeg niet tot diepgaand onderzoek en afwegen geleid. En onlangs gebeurde waarvoor in het hierna volgende artikel vrees wordt uitgesproken: de muurschildering is weggepoetst. Nog geen week daarvoor deelde de secretaris van de restauratiestichting ons desgevraagd mede, dat hierover nog geen beslissing was gevallen en dat de verschillende mogelijkheden eerst onderzocht zouden worden! Is dit nu gebeurd, omdat velen – waaronder direct betrokkenen – niets voelden voor het handhaven van de muurschilderingen of is hier een misverstand in het spel? Een feit is, dat de technische kwaliteit ervan niet al te best was, maar dat mag niet de enige reden zijn voor zo'n ingreep. Intussen zijn wel de plafond-schilderingen en de glas-in-loodramen zorgvuldig hersteld, evenals de beschildering van de dagkanten van die ramen die aansloot op de muurbeschildering, hetgeen het weghalen hiervan onlogisch maakt. Tenzij het weghalen van de muurschildering een fase is in het herstel (door middel van het weer opnieuw aanbrengen ervan). Omdat de versiering op de wanden sjablonewerk is en geen onreproduceerbare schildering, is dit een mogelijkheid, waarmee in ieder geval het beeld uit Cuypers' tijd hersteld zal worden.

Ook in het sacristiegedeelte is de wand beschilderd en dient dit o.i. te blijven. Daar de sacristie geen functie voor de uitoefening van de eredienst heeft, geldt daarvoor bovendien niet het argument dat vaak wordt aangevoerd, nl. dat een moderne kerkdienst om een onversierde ruimte vraagt.

In ieder geval achten wij het *definitief* verwijderen van de schildering onjuist. Als men de wanden thans onversierd wil hebben, kan dit ook door het aanbrengen van een de schildering sparende laag, zodat de mogelijkheid blijft bestaan Cuypers eens terug te brengen.

J. B.-R.

De nieuwe Heemschut-stand zoals die ondermeer in het Haarlemse stadhuis onderdeel vormde van een monumenten expositie.

Van uitstel tot afstel: 19de eeuwse uitmonstering der Sint Servaaskerk bedreigd

DOOR BERNADETTE VAN HELLENBERG HUBAR *

Na het symposium over de geschilderde decoratie der St. Servaaskerk, gehouden te Maastricht in 1979, is de discussie over het al dan niet behouden van de door Cuypers ontworpen inrichting in een impasse geraakt. Ofschoon op verzoek van de restauratiearchitecten, ir T. van Hoogevest en ir. P. Satiijn, kort tevoren Willem Haakma Wagenaar verslag had uitgebracht over de staat der gotische en de neogotische schilderingen, vergezeld van richtlijnen voor eventueel herstel werd formeel door de eerste twee van de drie betrokken officiële instanties (de deken en het kerkbestuur, de restauratiestichting en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg) geen uitspraak gedaan. Lang zal men niet meer kunnen wachten. In de oude schatkamer aan de lange gang van de pandhof, die op het moment verbouwd wordt tot dagkapel, zijn onlangs negentiende-eeuwse schilderingen teruggevonden. Daarnaast is ook de westbouw, waar men dit jaar nog met de werkzaamheden zal beginnen, voorzien van een kleurrijk jasje daterend van Cuypers' eerste (versierings)campagne (1858-1860). We willen hier een enkel facet van de totstandkoming van de neo-gotische inrichting toelichten en een parallel trekken met de problematiek van de huidige aanpak.

Buiten de preekstoel in het schip en de decoratie van de westbouw behoren ook de gewelfschilderingen in de absis en de koortravee tot de eerste uitmonstering van 1860. De laatste werden per ongeluk blootgelegd tijdens de restauratie van 1960 tot 1964, toen men door verwijdering van de zogenaamde Cuypers II-laag middeleeuwse schilderingen aan het licht dacht te brengen. Achteraf pas bleek dat Cuypers' eerste versie – gebaseerd op hetgeen hij aan oud werk had teruggevonden! – hersteld was, met hier en daar een sterk geretoucheerd romaans fragment om de schijn van authenticiteit op te houden. Pries-terkooor en westbouw uitgezonderd heeft de kerk haar huidige aanzien toch voornamelijk te danken aan Cuypers' tweede herstel- en decoratiecampagne (1868-ca. 1910).

Voor dit aanzien kan een drietal personen verantwoordelijk geacht worden: pastoor-deken F. X. Rutten (1868-1893) als geestelijk leider der parochie en de stad Maastricht, Victor de Stuers als chef van de afdeling kunsten en wetenschappen van het ministerie van binnenlandse zaken (1875-1901) en uiteraard de ontwerper, Pierre J. H. Cuypers. De vorming van het driemanschap kreeg haar beslag met de oprichting van het fameuze College van Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in 1974, waar De Stuers als lid-secretaris aan

toegevoegd werd en Cuypers als deskundige op het gebied der bouwkunst, terwijl pastoor-deken Rutten al spoedig benoemd werd tot Correspondent ter plaatse voor de Rijksadviseurs.

CONTROVERSE

Vanaf dat jaar kan ook van een geregelde geldstroom, systematisch opgezette plannen en continue werkzaamheden gesproken worden. De verhouding tussen het drietal is daarom zo bijzonder, omdat ze een opmerkelijke parallel vertoont met de huidige gang van zaken: de architect diende voor een compromis te zorgen tussen de verlangens van geestelijkheid en parochie enerzijds en de eisen van het Rijk anderzijds. Niet voor niets behoort de St. Servaaskerk tot een der eerste monumenten, waarvan de restauratie doelbewust gecontroleerd en gedirigeerd werd door de overheid en wel om de doodeenvoudige reden, dat die overheid de voornaamste geldschieter was. Met een man als Victor de Stuers, die borg stond voor behoud en reconstructie van oudheidkundig belangwekkende zaken en bovendien een meester was in het hanteren van allerlei begrotingstechnische voorschriften, was zij in meer opzichten deskundig vertegenwoordigd. Voor pastoor-deken Rutten als geestelijk leider stonden heel andere belangen op het spel. 'Zijn' kerk moest allereerst geschikt zijn voor de uitoefening van de R.K. Eredienst. Daarnaast had hij tot taak de bevordering van de reliekenverering en van devoties. Een en ander viel nauw samen met de behoefte van de gelovigen zichzelf én hun families vereeuwigen te zien in de kerk, waarvan het herstel in het teken stond van het katholiek réveil der vorige eeuw. In het parochiearchief kan men

*) Drs. B. C. M. barones van Hövell tot Westerflier-Van Hellenberg Hubar is kunsthistorica en afgestudeerd door deelname aan een diepgaand onderzoek naar de bouwgeschiedenis van de Sint Servaaskerk. Vervolgens voltooide zij de opleiding Hoger Archiefambtenaar aan de Rijksarchiefschool, waarna zij stage liep bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Maastricht, met als project de inventarisatie van het parochiearchief van de St. Servaas.